

**ІДЕЯ БУКВАРЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.
ВНЕСОК Л. ДЕПОЛОВИЧ У РОЗВИТОК
НАЦІОНАЛЬНОЇ БУКВАРИСТИКИ**

Халімон Н.М.

*Директор Ковчинської ЗОШ І-ІІІ ступенів
імені Л.П. Дєполович Куликівської районної ради
Чернігівської області, вчитель-методист*

У статті досліджується історія розвитку та ідея українського букваря XI – 1-ї пол. XX ст. Автор визначає внесок Дєполович Лідії Платонівни, вчителя-методиста 1920-30-х рр. з Чернігівщини, у розвиток національної букваристики.

Ключові слова: освіта, вчитель, буквар.

**ИДЕЯ БУКВАРЯ В ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ.
ВКЛАД Л. ДЕПОЛОВИЧ В РАЗВИТИЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БУКВАРИСТИКИ**

Халимон Н.Н.

В статье исследуется история развития и идея украинского букваря XI – 1-й пол. XX вв. Автор определяет роль Дєполович Лидии Платоновны, учителя-методиста 1920-30-х гг. из Черниговщины, в развитие национальной букваристики.

Ключевые слова: образование, учитель, букварь.

**IDEA OF ABC-BOOK IN THE HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE.
THE ROLE OF L. DEPOLOVYCH IN THE DEVELOPMENT
OF NATIONAL ABC-BOOCK**

Halimon Natalya

Studied in the article history of development and idea an Ukrainian abc-book XI – first half of the XX century. The author determines the role of Depolovych Lidiya Platonivna, the specialist in education methods of

primary education of 1920-30t years from Chernigiv region, the development of national abc-book.

Key words: education, teacher, abc-book.

Порушення та висвітлення питання ідеї букваря в історії української культури актуалізується сучасними процесами національного підручникотворення. З вересня 2012 року в Україні стартував новий Державний стандарт початкової освіти. Здійснення нових кроків до модернізації навчальної книги, удосконалення змісту, структури, методичного оснащення сучасного букваря неможливі без урахування історичного досвіду попередніх поколінь з цієї проблеми. Тому актуальність дослідження визначається потребами відтворення особливостей та основних засад створення українського букваря.

Предтечами українських навчальних книжок були підручники словесності XI-XIV ст. Історія розвитку словесності залишила нам такі жанри навчальних книг, як буквар, азбуковник, граматики, поетика, риторика тощо. Часто підручниками для дітей і дорослих були церковні книги священного писання «Часослов», «Псалтир», «Учительні Євангелії» та ін.

З посиленням потреб українського суспільства в освіті у XV-XVII ст. і виникненням братських шкіл підручникотворення розвивається в нових умовах книгодрукування. Відомо, що одним із перших друкарів в Україні був І. Федоров, який став і укладачем навчальних книжок, зокрема, славнозвісних «Букварів» (1574 та 1578 рр.) [1], складених за тогочасними вимогами. Від моменту виходу у Львові Букваря, що був надрукований у друкарні Івана Федорова в 1574 р., ця книга слугувала зразком протягом усього XVII ст. і мала величезний вплив на зміст та структуру букварів до кінця XVIII ст. [1, 87]. За цей період для початкового навчання грамоти вийшла ціла низка підручників, що мали безпосередній зв'язок зі своїм прототипом, і частину з них використовували на теренах України, Білорусії та Росії до початку XIX ст. [2, 471]. Буквар являв собою загальноосвітній нормативний збірник філологічного і релігійно-догматичного змісту. Педагогічну цінність букварів І. Федорова становить те, що в них, крім вивчення букв, по-

даються основи грамоти, орфографія, а також за матеріалами службових церковних книг тексти виховного змісту. Останні адресуються не тільки дітям, а й дорослим, батькам. Букварі Федорова були вершиною методично-педагогічних досягнень XVI ст. у галузі вивчення письма. Деякі їхні складові елементи й сьогодні становлять основу сучасного букваря та читанки.

Однією з перших вітчизняних граматик була книжка «львівських спудеїв» – «Адельфотес», що перекладається як «братство». Видано цю пам'ятку української писемності було у львівській друкарні 1591 р. Вчений-дослідник української старовини В. Микитась назвав цю навчальну книжку «першим помітним підручником, який ознайомлював учнів як із закономірностями грецької і давньоукраїнської мов (орфографією, синтаксисом, етимологією), так і з просодією, тобто віршованством, яке ставало обов'язковим у шкільній освіті» [3, 2].

У цій граматиці даються правила грецької мови та робляться спроби сформулювати правила слов'яноцерковної мови, яка мала сильний місцевий львівський колорит. Граматика Лаврентія Зизанія («Граматіка словенска», 1596 р.) – найвідоміший підручник XVI-XVII ст. зі старослов'янської мови. Дослідник історії освіти в Україні і Білорусії М. Ботвинник виокремив такі особливості методики побудови підручника Л. Зизанія:

- матеріал книжки розташований за дидактичним принципом наочності з метою впливу на зорову й моторну пам'ять учня: тут багато граматичних таблиць, схем;

- у підручнику реалізується дидактичний принцип наступності, що веде учня в навчанні від простого до складного: матеріал викладається в системі та послідовно, від відомого до невідомого, змушує думати над тим чи іншим положенням, правилом, приходиться до правильних висновків [3,3]. Братські школи користувалися граматикою Лаврентія Зизанія не одне століття. На її засадах вирости граматики М. Смотрицького (1619 р.). Її знали в Польщі, Болгарії, Чехії, Сербії та в багатьох інших країнах.

Найраніше київське видання Букваря за архівними даними датується близько 1670 р., але жодного його примірника виявити не вдалося [4, 106]. Відоме інше видання Києво-Печерської Лаври — 1697-1698 рр.

Тим більш цінною є несподівана знахідка у фондах Інституту рукопису ЦНБ НАН України фрагменту невідомого в літературі Букваря, виданого Тимофієм Вербицьким у Києві 1627 року. У складі рукописного конволюта з зібрання Церковно-археологічного музею Київської духовної академії не так давно виявлено фрагмент Букваря, який складається з молитов, уривків з Євангелія та Апостола, канонів, тропарів, кондаків, написаний півуставом і скорописом, різними почерками, мова слов'яно-руська.

Тимофій Вербицький, який, очевидно, був укладачем свого Букваря, використав принципи Івана Федорова: приклади відмінювань, акровірші – на кожну літеру абетки підібрані вислови зі Святого писма, тексти для читання. Розділ з текстами для читання Т. Вербицький назвав «О премудрості» й підібрав тексти з книг притч Соломонових, Ісуса Сіраха, послань апостола Павла до ефесіян [4, 108]. Тексти адресовані як дітям, так і батькам, й містять настанови щодо виховання дітей у дусі християнських добродійностей, любові до науки «премудрості», відповідальності батьків за виховання та навчання дітей. До традиційного тексту «Часослова» Тимофій Вербицький додав у своєму виданні піснеспіви на честь київських князів Володимира Святославича, Бориса і Гліба – перших руських святих [4, 108].

Буквар завершується розділом «число церковное» позначенням чисел кириличними літерами.

Хоч українська освіта має давні й глибокі традиції, перший україномовний буквар у Східній Україні, яка в ХІХ ст. належала Російській імперії, з'явився більше ніж 155 років тому. Ним стала «ГраMATка» Пантелеймона Куліша, яка вийшла друком у Санкт-Петербурзі в кінці 1857 року. [5] До появи букваря П. Куліша в підросійській Україні не існувало жодного підручника, написаного українською мовою.

У «Граматиці» П. Куліш впроваджував новий фонетичний правопис (згодом його назвали *кулішівкою*), який мав важливе значення у встановленні сучасної української орфографії. Цією вдосконаленою, відшліфованою не одним поколінням мовознавців правописною системою, ми користуємося й нині. Оскільки «ГраMATка», як зазначав сам автор, призначалася не тільки для дітей, а й для всіх тих, хто не мав початкової шкільної освіти, він подав різні методичні поради. Вони

написані просто й докладно, з використанням народно-розмовної лексики. Підручник складається двох основних частин. Перша частина – власне граматики, а друга – початки арифметики. Спочатку автор пропонує вивчити азбуку, що складається з 36 графічних знаків. Також подаються різні набори літер – друковані великі літери (прописна азбука), маленькі друковані літери (стрічна азбука), маленькі писемні літери (крива азбука).

На сьомій сторінці є «Правила для учителя» Тут автор аналізує деякі українські звуки. [5, 7]. З восьмої по п'ятнадцяту сторінку подаються вправи для читання за складами. Це чотиристрофні вірші із «Псалмів Давидових» Т.Г. Шевченка, а також тексти-уривки на історичну тему. З п'ятнадцятої сторінки автор пропонує читання по верхам (споглядальне читання). Всі тренувальні вправи розподілено за уроками. Усього їх десять [5, 15]. Далі П. Куліш подає «Коротеньку священну історію», є в «Граматиці» й «Коротка наука християнської віри». На особливу увагу заслуговують пословиці (прислів'я). Саме прислів'ями – символом людської мудрості закінчується перший розділ «Граматики».

У третьому розділі «Граматики» (арифметиці) наведено багато прикладів і задач, які знайомлять учнів з азами лічби. Завершує автор свій підручник «Словом до письменних», де закликає шанувати «своє рідне слово» [5, 148].

«Грамаатка» П. Куліша стала першим букварем, за яким українці в підросійській Україні могли навчатися рідною мовою. Наслідуючи приклад П. Куліша, до створення підручників українською мовою для недільних шкіл на початку 60-х років XIX ст. приступили й інші українські діячі. Авторами україномовних букварів, арифметик стали Т. Шевченко, М. Максимович, К. Шейковський, І. Деркач, М. Гатцук, О. Стронін, Ю. Дараган, Л. Яценко, О. Потебня та ін.

У 1920 р. радянською владою було засновано видавництво «Освіта» (до 1991 р. – «Радянська школа»); уже в рік заснування було випущено перші букварі та посібники для забезпечення програми з ліквідації неписьменності, у 1921 р. – «Початкову граматику української мови», а в 1926 р. видано буквар «Нумо читати!» (Л.П. Дєполович) [6].

Лідія Платонівна Дєполович – український вчитель-методист початкової освіти 20 – 30-х рр. XX століття із Чернігівщини, автор чис-

ленних довоєнних букварів та методичних і навчальних посібників з навчання грамоти. Народилася 14 листопада 1869 р. в с. Ковчин Чернігівського повіту.

У 1900-1908 рр. працювала вчителькою Ковчинської земської школи, у 1909-1927 рр. Лідія Платонівна вчителює в школах м. Чернігова, з 1927 р. – в школах м. Києва. У арсеналі чернігівського вчителя-методиста були багатомільйонні тиражі читанок, математичних задачників, робітних книжок, букварів для дорослих, методичних посібників.

Л. Дєполович – одна з найпопулярніших букваристів 1920-1940-х рр., вона видавала букварі як одноосібно, так і в співавторстві з такими відомими педагогами як О. Музиченко, Т. Пасікою, Т. Гурвич, Ю. Музиченко. Проте, справжнім довгожителем став її буквар, що побачив світ у 1938 р. і витримав 19 видань. Останнє 19-те видання букваря Л. Дєполович було підписано до друку 20 жовтня 1955 року. Тираж складав 700 000 примірників. Останній буквар Л.П. Дєполович був редагований у 1956 році. Це був кольоровий друк на 96 сторінок із розрізною азбукою [7].

Навіть за найскромнішими підрахунками, загальний наклад букварів Л.П. Дєполович складає більше 10 млн. примірників!!! Якби ми взяли розмістити букварі Л. Дєполович на одну полицю, то її довжина сягала б 100 км!

Більше того, буквар Л. Дєполович перетнув навіть кордони України та світовий океан. Завдяки діяльності Конгресу Українців Канади (КУК), спрямованої на посилення ролі українського шкільництва та двомовних публічних шкіл у навчанні молоді української мови, у період 1940 – 70-х рр. у Канаді виникли українські школи. Для забезпечення цих шкіл україномовними підручниками, допоміжною літературою й виховними матеріалами, КУК заснував рідношкільне видавництво та створив програмово-підручникові комісії. Були розроблені та впроваджені в практику єдині програми для рідних шкіл та курсів українознавства, а також видані підручники українських авторів [8, с.17]. Серед інших, був виданий і буквар Л.П. Дєполович [9]. Цим букварем донедавна користувалися вчителі та учні українських шкіл, і не тільки в Канаді.

Буквар Л. Дєполович складається з трьох частин: добукварної, букварної та після букварної. На сторінках добукварної частини (1 – 3 стор.) подаються лише самі малюнки великого розміру як теми для бесід з дітьми в перші дні роботи в класі. Ці ж малюнки дають матеріал для складання речень і поділу їх на слова.

На сторінках букварної частини (4 – 68 стор.) подається матеріал, на якому діти поступово вивчають усі друковані й рукописні літери та набувають елементарних навичок читання й письма.

Матеріал на сторінках розташовано за таким порядком: угорі основний малюнок; нижче, з лівого боку, в рамці літера, яку діти вивчатимуть на цій сторінці; праворуч, під малюнком, слово, з якого діти вилучатимуть новий звук (інші звуколітери в слові дітям відомі); ще нижче склади, слова й речення з новою літерою; унизу сторінки даються елементи рукописної літери, сама літера й слова з цією літерою.

Слова на сторінках букваря подаються за певною структурною послідовністю, від найлегших до найскладніших.

Післябукварна частина починається з коротеньких, легких за змістом оповідань з дитячого життя, побудованих з елементарно простих слів і речень. Поступово матеріал для читання стає трохи складнішим. Значну частину букваря Л. Дєполович становлять фольклорні тексти. Наскрізною є ідея виховання в душі правдивості й чесності, нетерпимості до лицемірства й кривди.

Довге періодичне життя букварів Л.П. Дєполович дуже легко пояснити – вона вклала в свої посібники значний педагогічний досвід, живе спілкування з дітьми, любов і тепло свого серця, високий патріотизм і традиції українського народу, вихідцем якого є сама.

Гуманізм та людинолюбство переповнюють зміст всіх згаданих букварів. І, здається, найповніше ці почуття виявляються саме в ставленні до дітей. Найласкавіші слова, найніжніші порухи серця адресовані саме їм, дітям. У цьому мабуть і заключається секрет довголіття найбільш відомих українських букварів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонова А. М. Перша вітчизняна книга для початкового навчання // Початкова школа. – Київ, 1974. – № 9.